

הרב חיים דרוקמן

אבות לבנים

שיעורים במסכת אבות

פרק א



אור עציון ספרי איכות תורניים
המכון התורני ע"ש ר' יצחק וחנה סטרולוביץ'

תוכן העניינים

- 9 ייחודו של הספר
10 פתיחת העורך

משניות מסכת אבות

- 17 פרק א

שיעורי פתיחה

- 21 משמעות שמה של מסכת אבות
32 "רצה הקדוש ברוך הוא לזכות את ישראל"

שיעורים על פרק א

- 41 "מוסר - דא אורייתא" (א) משנה א
48 התורה והענווה (ב) משנה א
57 הדרך לקיום התורה באדם ובישראל (ג) משנה א
69 שלושת עמודי העולם (ב) משנה ב
81 עבודת ד' לשמה (א) משנה ג
88 עבודת ד' מאהבה ומיראה (ב) משנה ג
98 הגישה הראויה לחכמים ולתורתם (א) משנה ד
110 בכל יום יהיו בעיניך כחדשים (ב) משנה ד
118 "הכנסת אורחים והקבלת פני שכינה" (א) משנה ה
126 "אל תרבה שיחה עם האשה" (ב) משנה ה
131 עשה לך רב וקנה לך חבר (א) משנה ו
146 הווי דן את כל האדם לכף זכות (ב) משנה ו
160 "הרחק משכנ רע ואל תתחבר לרשע" (א) משנה ז
168 "אל תתייאש מן הפורענות" (ב) משנה ז
176 "לא תעשו עֲוֹל בַּמִּשְׁפָּט" (א) משנה ח
185 חקירת העדים במשפט (א) משנה ט

195	מעלת הגרים ומעלת התורה	משנה י (א)
203	אהבת המלאכה ושנאת השררה	משנה י (ב)
215	חכמים היזהרו בדבריכם	משנה יא (א)
223	גילוי סתרי תורה	משנה יא (ב)
234	להיות מתלמידי אהרון והלל	משנה יב
247	הגדלת השם וביטול תורה	משנה יג
258	אחריות האדם על חייו	משנה יד
266	דמותו של שמאי	משנה טו (א)
276	עשה תורתך קבע	משנה טו (ב)
286	משנת שמאי	משנה טו (ג)
293	"הסתלק מן הספק"	משנה טז
300	מעלת השתיקה	משנה יז (א)
310	תוספת דיבור המביאה לחטא	משנה יז (ב)
316	"סור מְרַע – וְעֵשָׂה טוֹב"	משנה יז (ג)
325	הדין, האמת והשלום	משנה יח

נספחים

337	לוח ראשי תיבות וקיצורים
339	על ספרי הפירושים המובאים בספר

ייחודו של הספר

על מסכת אבות נכתבו במהלך הדורות אין־ספור ספרים ופירושים, וגם בדורנו מודפסים מדי שנה בשנה עוד ועוד חיבורים על המסכת. מה אפוא מייחד את ספרנו זה משאר הספרים?

המעלה הגדולה המייחדת את הספר היא בראש ובראשונה המפגש של הלומד עם הסתכלותו הייחודית והמעמיקה של הרב. בלימוד הספר זוכה הלומד לראות את המשניות דרך עיניים של תלמיד חכם ואיש רוח, מחנך שהעמיד דורות של תלמידים ומנהיג ציבור רב־פעלים בעל ניסיון חיים עשיר. כל זאת, מתוך מבטה של תורת ארץ ישראל, המתמקדת בטוב ובוחנת את הדברים במבט מאיר של גאולה. נוכל גם לציין כמה נקודות חשובות המאפיינות את דרכו של הרב בשיעוריו למסכת אבות:

א. **בעל השמועה** – כל הדרכה במסכתנו נובעת מ"הוא היה אומר" שלה, מאישיותו הייחודית של בעליה, ולכן המסכת טורחת לציין בראש כל הדרכה מי החכם שאמרה. משום כך הרב משתדל להפגישנו תחילה עם בעלי השמועות עצמם ותורתם. מפגש זה מעצים פי כמה את המסר של המשנה, מחדד את הדרכותיה והופך אותן מהוראות מחייבות בלבד לאורחות חיים מאירים.

ב. **ערכים חינוכיים** – תכליתה של מסכת אבות היא לחנך, ליישר את האדם ולהורות לו דרכי מוסר כדי להביאו לשלמות נפשית ורוחנית. על כן, מתוך הפירושים הרבים שנאמרו על מסכת אבות, הרב בוחר ללקט ולהדגיש דווקא את הפירושים האוצרים בקרבם מסרים חינוכיים לאיש הפרטי ולאומה כולה.

ג. **לימוד בעיון** – הרב אינו מעלה הגיגים בפירושו, אלא מברר כל הדרכה בעיון לאור הכתוב במקרא ובמקורות חז"ל ועל פי חכמי ישראל שבכל הדורות. בדרך זו הדרכות המשנה מתבררות היטב ומתגלה שבכל הדרכה כמוסות כמה הדרכות, שכל אחת מהן נכונה בפני עצמה, ומכולן יחד מתעצבת ומשתלמת עבודת ד' של האדם.

ד. **סוגיות בעבודת ד'** – פעמים רבות אין הרב מסתפק בבירור מצומצם של הדרכת המשנה, אלא מרחיב ודן בסוגיות מוסריות ואמוניות רחבות, שהן הבסיס והמקור לאותן הדרכות. כך למשל, בהדרכת אנטיגנוס שלא לעבוד את הרב על מנת לקבל פרס, הרב דן בהרחבה בסוגיות האהבה והיראה בעבודת ד', ובמשנת "הכול צפוי והרשות נתונה" מתבררת סוגיית הבחירה והידיעה.

המערכת

משנה א (א)

”מוסר - דא אורייתא”

מִשָּׁה קָבַל תּוֹרָה מִסִּינַי וּמָסְרָה לַיהוֹשֻׁעַ, וַיהוֹשֻׁעַ
לְזִקְנִים, וְזִקְנִים לְנָבִיאִים, וְנָבִיאִים מִסְרִיהָ לְאַנְשֵׁי
כְּנָסֶת הַגְּדוּלָּה. הֵם אָמְרוּ שְׁלֹשָׁה דְבָרִים: הָיוּ מְתוּנִים
בְּדִין, וְהִעֲמִידוּ תַלְמִידִים הַרְבֵּה, וַעֲשׂוּ סֵיג לַתּוֹרָה.

א. הכול מסיני

המשנה הראשונה במסכת אבות היא מעין פתיחה למסכת כולה. במשנה זו מפורט רצף מסירת התורה – החל ממשנה רבנו שקיבלה בהר סיני, וכלה באנשי כנסת הגדולה שחיו בראשית תקופת בית שני. שרשרת מסירת התורה נמשכת גם בשאר המשניות שבפרק א במסכת.

ויש לשאול: מדוע מכל מסכתות המשנה, נפתחה דווקא מסכת אבות בשרשרת מסירת התורה? וכי נושא זה שייך דווקא לתוכן מסכת זו?!

לכאורה, היה ראוי להביא זאת במסכת ברכות, שהיא המסכת הראשונה במשנה, ולא במסכת אבות, שהיא מהמסכתות האחרונות בסדר נזיקין, הרביעי מששת סדרי המשנה.

השאלה קשה אף יותר, שכן, מכל מסכתות המשנה, מסכת זו נראית בעלת הקשר הפחות ביותר למסירת התורה, שהרי תוכנה הוא ענייני מוסר ומידות, שרובם כלל אינם מופיעים בתורה!

בפירושו למשנתנו, הסביר הר"ב (אבות א, א) שהשאלה האחרונה שהצבנו היא עצמה הסיבה לפתיחת מסכתנו בנושא מסירת התורה:

לפי שמסכת זו אינה מיוסדת על פירוש מצוה ממצוות התורה כשאר מסכתות שבמשנה, אלא כולה מוסרים ומידות, וחכמי אומות העולם גם כן חיברו ספרים כמו שבדו מליבם בדרכי

המוסר כיצד יתנהג האדם עם חברו. לפיכך התחיל התנא במסכת זו: "משה קיבל תורה מסיני" – לומר לך שהמידות והמוסרים שבזו המסכתא – לא בדו אותם חכמי המשנה מליבם – אלא אף אלו נאמרו בסיני.

דווקא בשל התחושה שמסכת אבות איננה נובעת מהתורה, יש צורך לפתוח את המסכת במסירת התורה!

את מקורן של רוב המסכתות קל למצוא. אך מסכת אבות, העוסקת בתחום המוסר והמידות, נראית עומדת בפני עצמה, כאילו חכמי ישראל בדו מראשם הנהגות דרך ארץ, וכביכול אין הבדל עקרוני בין הנהגות שלהם להנהגות שבדו חכמי אומות העולם בתחומים אלו.

כדי לעקור מחשבה זו, נפתחה מסכת אבות בסדר השתלשלות התורה ממשה בסיני ועד לאנשי כנסת הגדולה, כך מודגש שגם המוסר והמידות שבמסכת זו לא נבדו מליבם של חז"ל, אלא הם חלק בלתי נפרד מהתורה שניתנה למשה בסיני והועברה מדור לדור. בשאר המסכתות הדבר ברור ופשוט ולכן אין צורך להעיר זאת, בשונה ממסכת אבות המצריכה הדגשה זו.

ב. "ועשית הישר והטוב"

התחושה שמסכת אבות אינה נובעת מהתורה, בשונה משאר המסכתות, נובעת בעיקר מהעובדה שכל מסכת עוסקת במצוות מוגדרות מתחומים ממוקדים. למשל, מסכת קידושין עוסקת, בין היתר, במצוות קידושין, הנזכרת בתורה: "כי יקח איש אשה..." (דברים כב, יג). מסכתות סדר מועד עוסקות ברובן בהלכות השבת והמועדים המוזכרות בתורה במקומות רבים. למסכת אבות, לעומת זאת, אין מצוות מסוימות שענייני המסכת נובעים ממנה. אם כן, מה מקורן התורני של הנהגות מסכת אבות?

התשובה היא שמסכת אבות אומנם איננה נלמדת ממצוה פרטית זו או אחרת, אלא היא נובעת מהתורה כולה, שכן, המוסר האלוהי קשור לכל התורה.

בחומש דברים נאמר (דברים ו, יז-יח):

(יז) שְׁמֹר תִּשְׁמְרוּן אֶת מִצְוֹת ד' אֲלֵהֶיכֶם וְעֲדֹתַי וְחֻקֵּי אֲשֶׁר צִוִּיךָ.

(יח) וְעִשִׂיתָ הַיָּשָׁר וְהַטּוֹב בְּעֵינַי ד' לְמַעַן יִיטֵב לָךְ, וּבָאתָ וְנִרְשַׁתָּ אֶת הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ד' לְאַבְרָהָם.

מה משמעות ההדרכה בפסוק יח: "וְעִשִׂיתָ הַיָּשָׁר וְהַטּוֹב בְּעֵינַי ד'" - האם היא מסכמת את ההדרכה שבפסוק יז, או מחדשת ציווי חדש, יתר על הנאמר בפסוק יז?

כותב על כך הרמב"ן בפירושו לפסוק:

מתחילה אמר שתשמור חוקותי ועדותי אשר ציווך, ועתה יאמר: גם באשר לא ציווך - תן דעתך לעשות הטוב והישר בעיניו, כי הוא אוהב הטוב והישר.

כלומר, יש שני רבדים בעשיית רצון ד'. פסוק יז מציג את הרובד הראשון, הבסיסי: עשיית דבר ד' - שמירת המצוות שנאמרו בפירוש בתורה; פסוק יח מגלה רובד נוסף: עשיית הטוב והישר בעיני ד', עשיית מעשים טובים שאינם מוזכרים בתורה בפירוש. מסביר הרמב"ן ומפרט:

וזה עניין גדול, לפי שאי אפשר להזכיר בתורה כל הנהגות האדם עם שכניו ורעיו וכל משאו ומתנו ותיקוני היישוב והמדינות כולם, אבל אחרי שהזכיר מהם הרבה... חזר לומר בדרך כלל שיעשה הטוב והישר בכל דבר.

אדם נתקל בחייו באי-ספור מצבים שונים ומשונים, ואין באפשרות התורה לספק הדרכות פרטיות לכל מצב ומצב היכול להופיע בחיים. התורה דורשת מהאדם להסיק בעצמו כיצד ירצה ד' שיתנהג בכל מצב ומצב, גם כשאין בה הוראות מפורשות למצבים אלו. וכדי שאדם יוכל לגלות מהו רצון ד' בכל מצב ומצב, הביאה התורה מצוות רבות המורות לאדם את הכיוון הכללי הרצוי בעיני ד'¹, ואדם נדרש לפעול על פי כיוון זה.

1. "כגון: 'לא תלך רכיל בעמיתך' (ויקרא יט, טז), 'לא תקם ולא תטור' (שם שם, יח), 'לא תעמד על דם רעך' (שם שם, טז), 'לא תקלל חרש' (שם שם, יד), 'מפני שיבה תקום' (שם שם, לב), וכיוצא בהן" (לשון הרמב"ן שם).

מצוות התורה מלמדות את האדם שעליו לחפש טוב, לרדוף שלום, לעשות חסד, לשמור על ישרות ואמונה וכן הלאה. מעתה, כשיגיע למצב פרטי חדש שאינו מופיע בתורה, יהיה בידו מצפן רוחני שיכוונו לנהוג כראוי.

הנהגות מסכת אבות אומנם אינן מושתתות על מצוות פרטיות בתורה, אך הן עולות ממכלול המצוות, מהתורה כולה. התורה כולה מלמדת את האדם כיצד לעשות הישר והטוב בעיני ד' אֱלֹהֵינו. במסכת אבות באו חכמינו והביאו דוגמאות לכך בהדרכות פרטיות לחיים של טוב ויושר.

כל מסכת מחוברת למקורה הפרטי בתורה, ומסכת אבות מחוברת לתורה כולה, ועל כן ראוי שדווקא מסכת זו תיפתח בקבלת התורה כולה ומסירתה במשך הדורות. הפרק הראשון במסכת, בפרט המשנה הראשונה, מראה איך התורה **הכללית** שקיבל משה בסיני הולכת ו**מתפרטת** להדרכות של טוב ויושר במהלך הדורות כולם.

בפרק יח בספר "מסילת ישרים", מסביר הרמח"ל (רבי משה חיים לוצאטו) מה משמעותה של מידת החסידות האמיתית:

כי הנה המצוות המוטלות על כל ישראל כבר ידועות הן, וחובתן ידועה עד היכן היא מגעת, אומנם, מי שאוהב את הבורא יתברך שמו אהבה אמיתית, לא ישתדל ויכווין לפטור עצמו במה שכבר מפורסם מן החובה אשר על כל ישראל בכלל.

הרובד הראשון של עשיית רצון ד' מפורש ומפורט במצוות התורה, והוא חובה גמורה על כל ישראל. אולם, מי שאוהב את ד' באמת, אינו מסתפק רק ברובד הראשון, אלא מחפש כל הזמן כיצד יעלה לרובד גבוה יותר: לעשות את רצון ד' גם בדברים שד' לא ציווה בפירוש.

הוא ממשיך זאת לבן האוהב את אביו, אשר די לו שאביו יגלה את דעתו מעט שהוא חפץ בדבר מה, ומיד יפעל הבן ככל יכולתו לשמח את אביו באותו דבר. האוהב האמיתי אינו זקוק לבקשה מפורשת וישירה

כדי לשמח את האהוב ולמלא את רצונו, שכן, די לו ברמזים ובהכרה כללית של רצונו.

כך האוהב את ד' באמת, איננו פוטר את עצמו בציוויים המפורשים בתורה, אלא מבין את העיקרון העולה מהם ומיישמו בכל אורחות חייו כדי לעשות הישר והטוב בעיני ד'.

ג. תורה מביאה לידי...

על הפסוק במשלי (א, ח): “שְׁמַע בְּנֵי מוֹסֵר אֶבְיָךְ וְאַל תִּטֹּשׁ תּוֹרַת אֶמְנֶךָ”, אומרים רבותינו בזהר הקדוש (ח"ג ר"ג, א):

“שְׁמַע בְּנֵי מוֹסֵר אֶבְיָךְ” – דא (-זה) קודשא בריך הוא (-הקדוש ברוך הוא),

“וְאַל תִּטֹּשׁ תּוֹרַת אֶמְנֶךָ” – דא כנסת ישראל,

מאי: “מוסר אֶבְיָךְ”? מוסר – דא אורייתא (-תורה).

אדם יכול לחשוב שהתורה והמוסר הם שני תחומים חופפים אך נפרדים. מלמדים אותנו חז"ל שלא כך, אלא: “מוסר – דא אורייתא”, כלומר, המוסר והתורה הם דבר אחד, שכן, המוסר האמיתי נובע ישירות מתורת ד'.

בהקדמת הספר “מסילת ישרים”, מדריך אותנו הרמח"ל להתקדם בעבודת ד' על פי סולמו של רבי פינחס בן יאיר:

והוא מה שאמרו בברייתא², הובאה במקומות שונים בש"ס, ואחד מהם בפרק “לפני אידיהן” (עבודה זרה כ, ב), זה לשונה:

מכאן אמר רבי פינחס בן יאיר: “תורה מביאה לידי זהירות, זהירות מביאה לידי זריזות, זריזות מביאה לידי נקיות, נקיות מביאה לידי פרישות, פרישות מביאה לידי טהרה, טהרה מביאה לידי חסידות, חסידות מביאה לידי ענוה, ענוה מביאה לידי יראת חטא, יראת חטא מביאה לידי קדושה, קדושה

2. “ברייתא” – דברי חז"ל מתקופת התנאים שלא הוכנסו לששת סדרי המשנה שחתם רבי.

מביאה לידי רוח הקודש, רוח הקודש מביאה לידי תחיית המתים".

הרמח"ל מעיר שסולם זה מופיע בכמה מקומות בספרות חז"ל. לפי זה יש להתפלא מדוע הוא בחר להביא אותו דווקא מברייתא שבגמרא, ולא ממשנה מפורשת (סוטה ט, טו), שהרי משנה עדיפה תמיד מברייתא!

יש להעיר כי סולמו של רבי פינחס בן יאיר אינו מופיע בנוסח זהה לחלוטין במשנה ובברייתא. המשנה פותחת במידת הזריזות המביאה לנקיות, ואילו הברייתא פותחת בשני שלבים מקדימים: "תורה מביאה לידי זהירות" ו"זהירות מביאה לידי זריזות". כלומר, בברייתא מודגש **שהתורה היא הראש**, היא השלב הראשון בהתקדמות בעבודת ד'. נראה שזו הסיבה שבחר הרמח"ל בנוסח הברייתא ולא המשנה.

יוצא אפוא שהתורה היא הבסיס למוסר, היא הפתח לכל ענייני המידות, היראה ועבודת ד', וכאמור: "מוסר – דא אורייתא". מסכת אבות, המייצגת במשנה את תחום המוסר, נפתחת בקבלת התורה כדי להדגיש את העיקרון שהתורה היא מקור המוסר – ולא המחשבה האנושית, מפותחת ומוסרית ככל שתהיה.

ד. בעלי המוסר – חכמי התורה

בסוף פירוש רש"י למסכת אבות, מוסבר מדוע נקראת מסכתנו בשמה³:

ונקראו אלו: "פרקי אבות" – מפני שנסדרו הנה דברי אבות הראשונים שקיבלו את התורה זה מזה, כגון: משה ויהושע והזקנים זה מזה, עד אנשי כנסת הגדולה ושמאי והלל, רבן יוחנן בן זכאי ותלמידיו.

והודיענו רבי איך היו מעשיהם נכונים, והיו מזהירים לאנשי דורם ומדריכים אותם בדרך ישרה – כמו כן ראוי לכל חכם להזהיר את בני דורו ולהודיעם דרך ישרה.

3. לדיון נרחב בשם מסכתנו, ראה בשיעור הפתיחה: "משמעות שמה של מסכת אבות".

"מוסר – דא אורייתא"

המשנה מדגישה שבעלי המוסר במסכתנו הם הם חכמי התורה. חיבורם העמוק לתורת ד' הוא שאפשר להם להזהיר את בני דורם ולהדריך בדרך הישר לפני ד'.

ומכאן נלמד לכל הדורות: ההדרכה המוסרית מוכרחת לבוא מתוך חיבור אמיתי לתורה, שכן, התורה היא המקור היחיד למוסר האמיתי.

משנה א (ב)

התורה והענווה

מֹשֶׁה קָבַל תּוֹרָה מִסִּינַי וּמִסְרָהּ לַיהוֹשֻׁעַ, וַיהוֹשֻׁעַ
לְזִקְנִים, וְזִקְנִים לְנָבִיאִים, וְנָבִיאִים מִסְרָהּ לְאַנְשֵׁי
כְּנֶסֶת הַגְּדוּלָּה. הֵם אָמְרוּ שְׁלֹשָׁה דְבָרִים: הוּוּ מְתוּנִים
בְּדִין, וְהֵעֵמִידוּ תַלְמִידִים הַרְבֵּה, וְעָשׂוּ סֵיג לַתּוֹרָה.

א. מה בין קבלה למסירה?

במשנתנו מתוארת שרשרת מסירת התורה בישראל – החל במשה רבנו שקיבלה במעמד הר סיני, דרך יהושע, הזקנים והנביאים, וכלה באנשי כנסת הגדולה שחיו בראשית תקופת בית שני. בהמשך הפרק מתוארת מסירת התורה בדורות שאחרי כנסת הגדולה, עד לזמן חתימת המשנה בימי רבי.

בתיאור העברת התורה מדור לדור, משתמשת המשנה בלשון מסירה: **"ומסרה ליהושע... ונביאים מסרוה..."**. אולם, בשלב הראשון של העברת התורה, נכתבה לשון קבלה: **"משה קיבל תורה מסיני"**. מה פשר השינוי הזה? למה לא נכתב שהתורה **נמסרה** למשה מסיני, או מדוע לא נאמר שכל דור **קיבל** את התורה מהדור שלפניו?

התו"ט מסביר את הבדל המשמעות בין קבלה למסירה. מסירה משמעותה העברת דבר **בשלמותו** מאחד לשני, כמו מסירת כדור¹.

1. כדמיוי חז"ל במדרש (קהלת רבה יב, א): **"דְּבַרֵי חֻקִּים פְּדָרְבְּנוֹת"** (קהלת יב, א) – ככדור של בנות, מה כדור זה מתכדר מיד ליד ואינה נופלת לארץ... מה כדור זה מקלעים בו בידיים ואינו נופל, כך: **"משה קיבל תורה מסיני ומסרה ליהושע ויהושע לזקנים..."**, ומבאר ה"תורה תמימה" (שם, הערה פא): **"עם כל המסירות האלה מאיש לאיש לא נגרע דבר ממנה, אלא נשארה בתמימותה ובשלמותה"**.

קבלה, לעומת זאת, יכולה להיות גם **חלקית**, אדם יכול לקבל חלק מסוים משיש לחברו ולא את הכול בשלמות.

כשמשה העביר את התורה הלאה, הוא מסרה **בשלמותה**, לא היה דבר שלא העביר הלאה לדורות הבאים². אך כשמשה עצמו קיבל מד' את התורה, לא נמסרה לידי התורה בשלמותה, שכן, החלק העליון שלה – "שער החמישים" – נשאר צפון אצל הקדוש ברוך הוא.

התוי"ט מתבסס על האמור בגמרא (ראש השנה כא, ב) ש"חמישים שערי בינה נבראו בעולם", וכל שערי הבינה הללו ניתנו למשה – חוץ מאחד, שנאמר (תהילים ח, ו): "וְתַחֲסְרְהוּ מִעַט מֵאֵלֹהִים".

על פי זה מסביר התוי"ט שאצל משה נאמר "קיבל" משום ש"כל מה שהיה ראוי לו לקבל – קיבל מסיני". משה קיבל מהתורה כל מה **שראוי לו**, כל מה שבכוחו לקבל, אך ישנם דברים שאפילו משה רבנו, אדון הנביאים, אינו יכול לקבלם, שהרי גם הוא בסופו של דבר "ילוד אישה"³.

חז"ל מתארים במדרש (שמות רבה ה, ט) את קבלת התורה בהר סיני:

כשנתן הקדוש ברוך הוא את התורה בסיני, הראה בקולו לישראל... כל אחד ואחד לפי כוחו: הזקנים לפי כוחם, הבחורים לפי כוחם, והקטנים לפי כוחם, והיונקים לפי כוחם, והנשים לפי כוחן, **ואף משה לפי כוחו**, שנאמר (שמות יט, יט): "מֹשֶׁה יִדְבֹר, וְהָאֱלֹהִים יַעֲנֶנּוּ בְקוֹל" – **בקול שהיה יכול לסובלו**.

וכן הוא אומר (תהילים כט, ד): "קוֹל ד' בַּפֶּתַח" – "בכוחו" לא נאמר, אלא: "בכוח" – בכוחו של כל אחד ואחד, ואף נשים מעוברות לפי כוחן.

2. וכן כתב "אור החיים" בתחילת פירושו לחומש ויקרא (א, א): "משה קיבל תורה מסיני ומסרה ליהושע" – הא למדת ש**כל** מה שקיבל – מסר; ומכאן אתה למד שלא הודיעו ד' סוד שלא לימדו את ישראל, והושוו ישראל למשה בידיעה, אלא שהוא למד מפי הגבורה, וישראל מפי איש".

3. על פי דברי חז"ל (שבת פח, ב): "בשעה שעלה **משה** למרום, אמרו מלאכי השרת לפני הקדוש ברוך הוא: 'ריבוננו של עולם, מה **לילוד אישה** בינינו?', אמר להם: 'לקבל תורה בא!'"

קול ד' הוא אדיר וחזק, אך לא כולם מסוגלים לקלוט אותו באותה המידה. כל אדם צריך להשתדל בכל כוחו לשמוע מהקול הזה את המרב שביכולתו. משה רבנו אומנם היה בעל היכולת הגדולה ביותר מכל ישראל, אך גם הוא לא היה יכול לקלוט את הקול האלוהי בשלמותו, בכוחו האמיתי והשלם, אלא רק ב"קול שהיה יכול לסובלו".

זו אפוא הסיבה ש"משה קיבל תורה מסיני" – דהיינו, התורה לא נמסרה לו בשלמות, אלא רק את מה שהיה יכול לקבל. אולם, ממנו והלאה, התורה שהתקבלה הועברה בשלמות, דור אחר דור.

ב. "משה קיבל תורה מסיני"

מדוע נאמר שמשה קיבל את התורה מסיני? וכי הר סיני הוא שנתן למשה את התורה!? מפרש הר"ב: "מסיני" – ממי שנגלה בסיני, כלומר, המשנה קיצרה בדבריה וכוונתה שמשה קיבל את התורה מד' בהר סיני.

האלשיך⁴, מוצא משמעות רעיונית בלשון המשנה. דבריו מבוססים על מכנה משותף שהיה למשה רבנו ולהר סיני, כפי שמופיע במדרשים, למשל:

"וְשָׁפַל רוּחַ יִתְמַךְ כְּבוֹד" (משלי כט, כג) – זה סיני שהשפיל את עצמו לומר ש"אני נמוך", ועל ידי כך תמך הקדוש ברוך הוא כבודו עליו וניתנה עליו התורה. (במדבר רבה יג, ג)

וזכה משה וקיבלה (-את התורה), לפי שהתורה סולמה ענווה וכתרה יראה... ושתיהן במשה רבנו, דכתיב (במדבר יב, ג): "וְהָאִישׁ מֹשֶׁה עֲנִיּוֹ מְאֹד". (משנת רבי אליעזר, עמ' 237)

התכונה המשותפת למשה ולהר סיני היא הענווה, שזיכתה את הר סיני ומשה רבנו בהשתתפות משמעותית בקבלת התורה. מסביר האלשיך שלכך רומזת לשון המשנה – "משה קיבל תורה מסיני":

מה שזכה משה לקבל התורה היה מהבחינה שזכה סיני שתנתן בו, שהוא על היותו נמוך ושפל... מאותה הבחינה זכה משה לקבלה, שהוא להיותו עניו מאוד...

4. בפירושו למשנתנו וכן בפירושו לתורה (ויקרא ט, ה"ו).

"משה קיבל תורה מסיני" – הר סיני מבטא את מידת הענווה, ומשה קיבל את התורה בשל בחינת ה"סיני" שבו, בזכות מידת הענווה שלו.

מדוע מידת הענווה הכרחית כל כך לקבלת התורה? בפשטות אפשר להסביר שכשחסרה לאדם ענווה כלפי החומר שהוא לומד, אין ביכולתו ללומדו כראוי, שכן, הוא מזלזל בו ואינו מתאמץ להעמיק בו, וממילא לעולם לא ישיגהו כראוי.

הסבר זה נכון לכל לימוד שהוא, ולא רק ללימוד התורה, אך בלימוד התורה ישנה חשיבות יתירה למידת הענווה. עומד על כך רבי עזריה פיג'ו בספרו "בינה לעיתים" (דרוש ל"ו), בקשר למשנתנו:

לא יוכל האדם להיות כלי מוכן לקבל התורה, אם לא בהיותו מלובש בגדי המעלות החמודות, אשר עיקרם היא הענווה והשפלות, רחוק רחוק מגבהות אדם ורום אנשים.

כי כן מחייב טבע מציאות כל כלי, אשר בהיות תחתיתו בשוליו, עמוק עמוק, יכיל מים רבים או איזה דבר אחר; אבל אם יגביהו תחתיתו ושוליו, כל אשר ירבה להיות גבוה – תחסר מידתו מהכיל, וימעט הדבר הנכנס בו.

נתאר לעצמנו שני כלי קיבול השווים בגובהם, אך קרקעית הראשון עבה מקרקעית השני, וממילא תחתית השני עמוקה משל הראשון. כשנמלא את שני הכלים מים, נמצא שהכלי הראשון מסוגל להחזיק פחות מים מחברו. ככל שתחתית הכלי גבוהה יותר, כך יש בכלי פחות מקום לקבל מים או כל חומר אחר.

ככל שאדם מגביה את עצמו, כך יש בו פחות מקום לשפע הא־לוהי. כשאדם מלא בעצמו, אין ביכולתו להתמלא בא־לוהות, בתורה. הענווה איננה אפוא עוד מידה טובה המסייעת לקניין התורה, כי אם הפתח והיסוד לקבלת התורה כולה, בלעדיה אין מקום לתורה בלב האדם!

רבי עזריה פיג'ו מביא משל נוסף, הפעם ממי הים. המתבונן בים מבחוץ, רואה משטח אחיד, "גובה פני הים". אולם, כשיסתכל לתוך הים, יגלה שגובה קרקעית הים איננה שווה, ישנם מקומות שהקרקעית עמוקה יותר. ככל שהקרקעית עמוקה יותר – נמצאים מעליה מים רבים יותר. כך הדבר בחיבור האדם לתורה: ככל שהוא מלא יותר בעצמו – כך פוחתת יכולתו להתמלא בתורה.

על פי זה מסביר רבי עזריה פיג'ו את הבטחת הנביא (ישעיהו יא, ט)
לעתיד לבוא:

לא יָרְעוּ וְלֹא יִשְׁחִיתוּ בְּכֹל הַר קִדְשִׁי – כִּי מְלֵאָה הָאָרֶץ דָּעָה אֶת
ד' כַּמִּים לִים מְכֹסִים.

לעתיד לבוא תרבה דעת ד' בעולם – אך לא בשווה, אלא כמו שהמים
מכסים את הים: "מי שהוא עמוק ושפל רוח – יימלא מי החוכמה שיעור
רב", ולעומת זאת, "אשר גבה ליבו ועלה למעלה, נמצא שהגאוה מילאה
רוב מקום בית הקיבול, ונשאר בו מעט פנוי להחזיק", וממילא לא
תמצא "החוכמה מקום להיכנס בו, אלא מעט מזער, וריקה נפשו מטוב
הידיעה".

על משה רבנו נאמר שהיה "עניו מאד מפל האדם אשר על פני
האדמה", כלומר, הוא הרחיב ו"העמיק מקום גדול לקבל חוכמת התורה
מפיו, יתברך, באשר לא נכנס בו שמץ רום לבב, כי קטון היה בעיניו
בענוה ושפלות רוח מתחילת הווייתו". זו הסיבה שדווקא משה נבחר
לקבל תורה מסיני.

לפי דברים אלו מובנת המשנה בפרק האחרון במסכתנו (ו, ה):

התורה נקנית בארבעים ושמונה דברים: בתלמוד, בשמיעת
האוזן, בעריכת שפתיים, בבינת הלב, בשכלות הלב, באימה,
ביראה, בענוה...

נקל להבין שהדברים הראשונים במשנה מועילים לקניית התורה, שכן,
התלמוד, שמיעת האוזן, עריכת השפתיים וכן הלאה, נצרכים לכל לימוד
שהוא. אולם, הדברים שלאחריהם – אימה, יראה וענוה – שייכים
לכאורה לתחום המוסר, ומה להם ולידיעה שכלית של התורה!?

אכן, לפי דברינו מתברר יסוד גדול: התורה אינה ניתנת אלא למי
שראוי לקבל אותה, וכדי להיות ראוי לקבל את התורה, לא די ביכולות
שכליות, נדרשות גם תכונות נפשיות ורוחניות נעלות.

כך אנו מוצאים אפילו אצל דוד המלך, "חסיד שבחסידים" (ספר
חסידיים, תרט), שהתפלל לקדוש ברוך הוא והתחנן: "גַל עֵינַי וְאֶבְיָטָה
נְפְלָאוֹת מִתּוֹרַתְךָ!" (תהילים קיט, יח) – יש בתורה דברים עמוקים

ונפלאים, אך אין ביכולתן של עינינו האנושיות לראותם, ועל כן מבקש דוד המלך: "גל עיניי!".

ריבנו של עולם נותן את תורתו רק לראוי לה, למי שמילא את עצמו בענווה, אימה ויראה כלפיה. ועל כן רק מי שרומם את נפשו לקבל את התורה יזכה שד' יפקח את עיניו לחזות בסודותיה ומעמקיה.

ג. "ומסרה ליהושע"

יהושע בן נון הוא החוליה השנייה בשרשרת מסירת התורה בישראל. גם הוא, כמשה רבו, זכה לקבל את התורה בשל ענוותנותו הרבה.

בתרגום המיוחס ליונתן מובא שמשה זיהה את מידת הענווה של יהושע כבר בעת שנשלח במשלחת המרגלים ארצה, בקשר למילים (שם יג, טז): "וַיִּקְרָא מֹשֶׁה לְהוֹשֵׁעַ בֶּן נוֹן יְהוֹשֻׁעַ":

וכדי חמא (-וכשראה) משה **ענוותנותיה** (-של יהושע), קרא משה להושע בר נון: יהושע.

בכמה מקומות בחז"ל מובא שיהושע נבחר למלא את מקומו של משה בשל ענוותנותו הרבה, למשל (תנא דבי אליהו זוטא, טז):

"וַיֹּאמֶר ד' אֶל מֹשֶׁה: קַח לְךָ אֶת יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נוֹן... (במדבר כז, יח) - קח לך איש גברתו ו**ענוותן כמוך**."

כך עולה גם במדרש (במדבר רבה כא, יד) המביא מדברי ד' למשה:

יהושע הרבה שרתך והרבה חלק לך כבוד, והוא היה משכים ומעריב בבית הוועד שלך, הוא היה מסדר את הספסלים, והוא פורס את המחצלאות; הואיל והוא שרתך בכל כוחו - כדאי הוא שישמש את ישראל.

אומנם יהושע מוצג בתורה בדרך כלל נער משה ומשרתו, אך יש לזכור שבתחילת תקופת המדבר עמד יהושע בראש העם במלחמת עמלק (שמות יז), ולבסוף אף היה הנציג הרשמי של שבט אפרים במשלחת המרגלים לארץ (במדבר יג). יהושע היה אפוא איש ציבור מוכר וחשוב, ובכל זאת, בבואו ללמוד תורה ממשה, הנמיך את עצמו ונהג בענווה ובשפלות. בשל כך זכה יהושע להיות החוליה הבאה במסירת התורה בישראל.

כן כתב החיד"א בפירושו למשנה: "וגם מסיבת הענווה מסרה ליהושע שהיה עניו וטרח לשמשו", וכך הסביר גם רחמ"ו בפירושו למשנתנו: "ומסרה ליהושע – לפי שהיה גם כן עניו גדול".

הגמרא (בבא בתרא עה, א) מתארת את המעבר ממשה ליהושע:

זקנים שבאותו הדור אמרו: "פני משה כפני חמה, פני יהושע כפני לבנה" – אוי לה לאותה בושה, אוי לה לאותה כלימה!

הזקנים שבאותו דור ראו שמשה ויהושע אינם אותו דבר. אם נשווה את גדולת משה לאור החמה האדיר, הרי שמעלת יהושע תשווה רק לאורה החלוש של הלבנה.

מה משמעות הקריאה של זקני אותו דור: "אוי לה לאותה בושה, אוי לה לאותה כלימה!" – בושה וכלימה של מי?

הרשב"ם, בפירושו לגמרא, מסביר שהבושה הייתה על "שבזמן מועט נתמעט הכבוד כל כך, שהרי יהושע היה נביא ומלך כמשה, ולא יכול להגיע לכבודו". משמע מדבריו שעל יהושע להתבייש שלא זכה להגיע לדרגת רבו, או שעל ישראל להתבייש על פחיתות כבודם בירידת רמת מנהיגם.

רבי איצ'לה (יצחק) מוולוז'ין ("פה קדוש", במדבר כז, יח), בנו של רחמ"ו, מבאר את הדברים אחרת באמצעות משל. סוחר אחד, עשיר מנעוריו, הגיע לעיר קטנה וביקש מתושבי המקום העניים והדלים להצטרף אליו במסחרו ולסייע לו, וכך יוכלו גם להרוויח איתו. אולם, רק איש אחד נענה לקריאתו, השאר ויתרו על ההצעה משפלות ידיים וגבהות הלב.

לא ארכו הימים, והעשיר הצליח מאוד במסחרו, ואף האיש שהצטרף אליו נהנה מהשותפות והעשיר. כששבו השניים מלאי ברכה לאותה עיר, ראו אנשי המקום וכבשו פניהם מבושה מפני בן עירם שהצליח כל כך.

התפלא בן עירם מדוע ממנו הם מתביישים, ומפני אדונו, העשיר ממנו בהרבה, אינם מתביישים. ענוהו אנשי המקום שמעלת אדונו היא מתת אלוהים, וכמעשה מסחרו לא היו יכולים להגיע גם אילו היו מתאמצים, כי דלים המה. אולם, ממנו, מחברם לעיר, הם מתביישים מאוד, שכן, הוא והם שווים, וכשם שהוא הצליח – כך היו יכולים גם הם להצליח אילו היו מתאמצים כמותו.

עצלותם וגובה לבבם הם שהשאירו אותם בדלותם, בעוד שחברם מחל על כבודו ונענה להצעת הסוחר, וכך זכה לעושר רב. הם בושים ונכלמים דווקא **ממנו**, משום שהצלחתו מגלה את כסילותם.

יהושע איננו בדרגת משה רבו, ואף לא היה יכול להגיע לדרגתו, כך שאין בזה שום בושה. אור השמש הוא אור עצמי שלא כאור הלבנה שמקורו באור השמש. משה היה בבחינת שמש, אורו היה עצמי, ויהושע תלמידו היה בבחינת לבנה, בקבלו את אורו ממשה⁵ – ואין בזה כל בושה ליהושע, אדרבה, אשריו שזכה להתמלא מאור רבו!

הבושה הגדולה היא של **זקני אותו דור**, שכן, אם יהושע חברם הצליח להגיע לדרגה הגבוהה של "לבנה" ביחס למשה מתוך ענוותנותו הרבה ונכונותו להשפיל עצמו ולהתמסר לתורה – סימן שגם הם, הזקנים, היו יכולים להגיע לכך אילו היו פועלים כמותו. על כן אורו של יהושע מבייש אותם, הוא מזכיר להם שהם, שלא כמוהו, לא מחלו על כבודם ולא התאמצו כמותו, שאם היו עושים כן – היו יכולים לזכות במעלה כשלו⁶.

דברים אלו הם קריאת תיגר כלפי כל אחד ואחד מאיתנו: איש אינו מצפה שנגיע למעלת משה רבנו, אך עלינו לעשות כל שביכולתנו כדי להגיע לדרגה הראויה **לנו!**

מסופר על רבי זושא, מהדמויות הגדולות בחסידות, שהיה אומר שאיננו חושש שישאלוהו בשמיים מדוע לא היה כאברהם אבינו, שכן, לאברהם הייתה נשמה מיוחדת; הוא גם אינו חושש שישאלוהו מדוע

5. וכן אמרו חז"ל (תיקוני זוהר, תיקון מד): "וכמה דסיהרא לווה מן שמשא ולא אית לה נהורא אלא ממה דיהיב לה שמשא... – הכי הווה מקבל יהושע מן משה, כמה דאוקמוהו: 'פני משה כפני חמה, ופני יהושע כפני לבנה'" (תרגום: וכמו שהלבנה לווה מהשמש ולא יש לה אור אלא ממה שנותנת לה השמש... – כך יהושע קיבל ממשה, כמו שאמרו: 'פני משה כפני חמה, ופני יהושע כפני לבנה'").

6. וכן מובא בספר "עקדת יצחק" (שער נג): "ולסדר מדרגותם במעלתם אמרו במשנה: 'ויהושע לזקנים וזקנים לנביאים', ומכל מקום, לאותה מדרגה שירדו (-הזקנים) ממדרגת יהושע – **לעצלתם והתרשלם** – אמרו: 'אוי לה לאותה בושה' – כלומר, שאם ירגלו בהרגלו ישיגו בהשגתו".

לא היה כמשה רבנו – וכי זכה לנשמה גבוהה כשל משה רבנו?! חששו הוא שישאלוהו מדוע לא היה זושא, הוא עצמו, שכן, לכך לא תהיה לו תשובה!

כל אדם ניחן ביכולות וכישרונות, והוא נדרש לנצלם בצורה המרבית, והוא עתיד ליתן את הדין אם לא הגיע למעלה הראויה לו.

על כל אחד ואחד מאיתנו לבדוק ולשאול את עצמו בכנות אם הוא משתדל דיו להוציא מעצמו את המרב, מתאמץ כראוי להגשים את עצמו במובן האמיתי ועושה הכול כדי לממש כראוי את יכולותיו. אם יעשה כן, יתעלה מעל כבודו ויתגבר בעבודתו, לא יצטרך לומר בסופו של דבר על עצמו: "אוי לה לאותה בושה, אוי לה לאותה כלימה!".

יהושע זכה לממש את עצמו, הוא מחל על כבודו ולא חמל עליו, הוא השפיל את עצמו והתייגע בעומדו לפני משה – וכך זכה להיות החוליה השנייה בשרשרת מסירת התורה בישראל!

משנה א (ג)

הדרך לקיום התורה באדם ובישראל

מֹשֶׁה קָבַל תּוֹרָה מִסִּינַי וּמִסְרָהּ לַיהוֹשֻׁעַ, וַיהוֹשֻׁעַ
לְזִקְנִים, וְזִקְנִים לְנָבִיאִים, וְנָבִיאִים מִסְרָהּ לְאַנְשֵׁי
כְּנֶסֶת הַגְּדוּלָּה. הֵם אָמְרוּ שְׁלֹשָׁה דְבָרִים: הָיוּ מְתוּנִים
בְּדִין, וְהִעֲמִידוּ תַלְמִידִים הַרְבֵּה, וַעֲשׂוּ סִיג לַתּוֹרָה.

א. "הוּא מְתוּנִים בְּדִין"

המשנה הראשונה במסכת אבות פותחת בשלוש הדרכותיהם של אנשי כנסת הגדולה, חכמי ישראל שפעלו בתחילת תקופת בית שני:

א. הוּא מְתוּנִים בְּדִין.

ב. וְהִעֲמִידוּ תַלְמִידִים הַרְבֵּה.

ג. וַעֲשׂוּ סִיג לַתּוֹרָה.

מסביר הר"ב בפירושו למשנתנו את ההדרכה הראשונה – "הוּא מְתוּנִים בְּדִין":

שאם בא דין לפניך פעם ושתים ושלש, לא תאמר: "דין זה כבר בא לפני ושניתי ושלשתי בו!", אלא: "הוּא מְתוּנִים", כלומר – ממתנינים קודם שתפסקו הדין.

דין צריך להיות מתון, לא למהר לחרוץ משפט. עליו להמתין ולשמוע בנחת את הדין העומד לפניו ולחשוב היטב ובמתינות כיצד נכון לפסוק בו. אל לו למהר ולהכריע בדין – אפילו אם כבר נפגש בדין דומה בעבר.

אומנם ההדרכה הזאת מכוונת בראש ובראשונה לדיינים ולענייני משפט, אך העיקרון העולה ממנה נכון לכל אדם ובכל עניין: אין למהר

לקבוע עמדה בנוגע לאדם כלשהו או מציאות מסוימת, יש להמתין ולשקול את הדברים היטב, לבחון אותם מכל צדדיהם, ורק מתוך כך לקבוע עמדה ודעה.

ב. "והעמידו תלמידים הרבה"

מפרש הר"ב את ההדרכה השנייה במשנה – "והעמידו תלמידים הרבה":

לאפוקי מרבן גמליאל דאמר (ברכות כח, א): "כל תלמיד שאין תוכו כברו אל יכנס לבית המדרש", קא משמע לן שמלמדן תורה לכל אדם, ואין צריך לבדוק אחריו, ובלבד שלא יהיה ידוע מענינו שמעשיו מקולקלים וסאני שומעניה.

בגמרא (שם) מסופר שרבן גמליאל, נשיא ישראל בתקופה שאחר חורבן הבית, הגביל את הכניסה לבית המדרש והכריז ש"כל תלמיד שאין תוכו כברו – לא יכנס לבית המדרש". כדי לאכוף הגבלה זו, הוצב שומר בפתח בית המדרש ובעקבות כך רבים היו מנועים מלהיכנס ללמוד.

בעקבות אירוע מסוים, הורידו חכמי בית המדרש את רבן גמליאל מנשיאותו לתקופה קצרה ואפשרו כניסה חופשית לבית המדרש לכל תלמיד החפץ ללמוד. והנה, בזמן קצר, התמלא בית המדרש בהמוני תלמידים חדשים.

כשראה זאת רבן גמליאל חלשה דעתו, אמר לעצמו: "שמא חס ושלום מנעתי תורה מישראל!". אולם, באותו לילה הראו לו בחלומו דליים לבנים מלאים אפר, כלומר, רמזו לו משמיים שאין לו לדאוג על שמנע תורה מכל התלמידים החדשים הללו, שכן, באמת אין תוכם כברים, ואין הם ראויים להיכנס לבית המדרש.

אולם, הגמרא מוסיפה ומגלה שהחלום לא באמת שיקף נאמנה את המציאות, והתלמידים האלה כן היו ראויים להיכנס לבית המדרש, אך משמיים ביקשו להניח את דעתו של רבן גמליאל כדי שלא ירגיש מועקה על שמנע מהם ללמוד תורה.

מהסיפור הזה עולה, לכאורה, שרבן גמליאל טעה בגישתו, ובכל זאת, אין ביקורת על שמנע מרבים ללמוד תורה, ואדרבה, טרחו משמיים

להניח את דעתו שלא יצטער על מה שעשה. כדי להבין את גישת רבן גמליאל צריך להכיר את התקופה שחי בה.

בתחילה, היו בתפילת עמידה רק שמונה עשרה ברכות, עד שבא רבן גמליאל וקבע שיש להוסיף ברכה נוספת – ברכת המינים, המכוונת כנגד אנשים מישראל המבקשים לפגוע באומה. הרמב"ם (הלכות תפילה ונשיאת כפיים ב, א) מסביר מה הניע את רבן גמליאל להוסיף ברכה זו:

בימי רבן גמליאל רבו המינים בישראל והיו מצירים לישראל ומסיתין אותן לשוב מאחרי ד'. וכיון שראה שזו גדולה מכל צרכי בני אדם, עמד הוא ובית דינו והתקין ברכה אחת שתהיה בה שאלה מלפני ד' לאבד המינים וקבע אותה בתפלה כדי שתהיה ערוכה בפי הכל.

רבן גמליאל נאלץ להתמודד בזמנו עם תופעה חמורה של התפתחות כתות מעוותות בישראל, כתות שהיוו את ראשיתה של הדת הנוצרית. אנשי הכתות חיו בתחילה בקרב ישראל, והיה חשש ממשי מהשפעתם ההרסנית על שלמות העם ואמונתו. מסיבה זו קבע רבן גמליאל ברכה נגדם בתפילה, באופן זה הוא ביקש למנוע מהם להיכנס לבתי הכנסת ולהיות חלק מהציבור¹.

בגמרא מסופר על כמה מקרים שרבן גמליאל דרש בתוקף מגדולי החכמים בבית המדרש לבטל את דעתם ההלכתית: הוא נידה את רבי אליעזר משום שלא הסכים לבטל את דעתו מפני דעת רוב החכמים (בבא מציעא נט, ב); הוא פגע לכאורה בכבוד רבי יהושע בשל דעתו ההלכתית (ברכות כז, ב), ופעם אחת אף אילץ אותו לנהוג למעשה כנגד פסיקתו שלו (משנה, ראש השנה ב, ט).

רבן גמליאל עצמו הצהיר כלפי שמיים שכל שעשה – לא עשה לכבודו ולא לכבוד בית אביו – אלא לכבוד ד', שלא ירבו מחלוקות בישראל, והצהרתו אומנם התקבלה בשמיים (בבא מציעא נט, ב).

לפי הרקע של זמנו אפשר להבין את שאמר בהצהרתו: בתקופה קשה זו בתולדות ישראל, כשהעם הולך ומתפזר בגלות, ומכת כתות המינים

1. עוד בעניין ברכת המינים ותיקונה ראה בשיעור למשנה יט בפרק ד, וכן בספרי צמאה נפשי (ד, א).

הולכת ופושטת בישראל, עמד רבן גמליאל, שאחריות הנשיאות על שכמו, ועשה כל שביכולתו כדי לשמור על אחדות התורה בעם. אם חכמי ישראל היו נחלקים בפסיקתם – לא רק להלכה אלא גם למעשה – היו אותן כתות רואות בכך לגיטימציה להציע "פסיקות" משלהן, ועם ישראל היה מתפרק לחלוטין.

על פי זה אפשר להבין מדוע מנע רבן גמליאל כניסת תלמידים שאינם ראויים לבית המדרש – בדרך זו קיווה לסלק מהחברה את אנשי הכתות המאיימות על קיום העם.

אנשי כנסת הגדולה, שקדמו לרבן גמליאל, הורו את ההדרכה העקרונית להגדיל את התורה בישראל ולהרבות את לומדיה, מסיבה זו הם הדריכו להעמיד תלמידים הרבה, וכפי שהסיק מכך הר"ב: "מלמדיו תורה לכל אדם, ואין צריך לבדוק אחריו" – אלא אם כן הוא ידוע במעשיו הרעים ובגורמו לקלקולים ולחילול השם.

ג. "וְלַעֲרַב אֶל תַּנַּח יִדְךָ"

הר"ב מביא הסבר נוסף להדרכת "העמידו תלמידים הרבה" על פי הדרכת רבי עקיבא בגמרא (יבמות סב, ב):

למד תורה בילדותו – ילמוד תורה בזקנותו.

היו לו תלמידים בילדותו – יהיו לו תלמידים בזקנותו.

חכם שזכה להעמיד תלמידים רבים בחייו אינו יכול להסתפק בהם ולשבת בשלווה, עליו להמשיך וללמד תורה ולהעמיד תלמידים עוד ועוד, שכן, לעולם לא יוכל לדעת מי מהם יכשר ויביא ברכה לישראל, ואם כולם יצליחו ויגדלו – נזכה בברכה כפולה! על כן אמרו אנשי כנסת הגדולה: "העמידו תלמידים הרבה" – גם אם כבר העמדתם תלמידים, המשיכו והעמידו עוד ועוד תלמידים!

רבי עקיבא לומד זאת מפסוק במגילת קהלת (יא, ו):

בִּבְקֶרֶךָ יָרַע אֶת זַרְעֶךָ, וְלַעֲרַב אֶל תַּנַּח יִדְךָ, כִּי אֵינְךָ יוֹדֵעַ אִי זֶה יִכְשֹׁר – הֲזֶה אוֹ זֶה, וְאִם שְׁנֵיהֶם פְּאֻחַד טוֹבִים.

אל תסתפק במה שזרעת בבוקר, אלא המשך זרע גם בערב כי אינך יודע איזה מהזריעות יכשר ויצליח, ואם שניהם יצמחו ויניבו – הרווחת פעמיים!

לפי פירוש הר"ב, הדרכת רבי עקיבא היא מעין חזרה על הדרכתם הקדומה של אנשי כנסת הגדולה: "והעמידו תלמידים הרבה", אלא שהוא מפרט אותה ומוסיף לה מקור ממגילת קהלת.

הגמרא מוסיפה שרבי עקיבא לא אמר את ההדרכה הזאת בתור רעיון יפה, אלא נצרך לקיימה בעצמו בעקבות אסון נורא שפקד את ישראל בכלל, ואותו בפרט. הגמרא מספרת שרבי עקיבא היו שנים עשר אלף זוגות תלמידים, ולמרבה הכאב, מתו כולם בטרם עת בתקופה קצרה מאוד!

נתאר לעצמנו אדם ששנים רבות הקים וביסס מפעל חיים גדול בעשר אצבעותיו, בעמל ויזע. הוא השקיע בכך את כל כולו – חשיבה ומאמץ, ממון וזמן, מרץ והתלהבות. והנה, יום אחד, בלי התרעה מוקדמת – קרס כל המפעל לנגד עיניו! הנוכל לדמיין את שחולף בראשו ובליבו באותה שעה!?! – כמה צער ממלא אותו, לאיזה עומק מחלחל הדיכאון בקרבו, כמה ייאוש וחוסר תכלית מציפים את ליבו?!

האם היינו מעלים על דעתנו להציע לו לקום מהעפר ולהקים הכול מחדש, הכול מאפס?! האפשר להקים מחדש את כל שחרב?! אחרי ששנות עמל רבות ירדו לטמיון – האם אפשר להקים מחדש מפעל של חיים שלמים?!

זו המציאות שעמד מולה רבי עקיבא אחר מות עשרות אלפי תלמידיו. העמדת סדר גודל כזה של תלמידים דרש ממנו בוודאי שנים רבות של עמל וחינוך, השקעה והתמסרות, לילות רבים בלי שינה, ופתאום – בתקופה אחת קצרה – הכול ירד לטמיון!

החורבן היה כה כבד עד שהגמרא מתארת את מצב העולם בלי תלמידי רבי עקיבא – שממה רוחנית: "והיה העולם שמים"!

רבי עקיבא היה יכול, חס ושלום, ליפול לייאוש ולומר לעצמו: "אני את שלי עשיתי!", לחשוב שבוודאי לא יוכל להעמיד שוב תלמידים רבים כל כך, אלא לכל היותר ללמד רק כמה תלמידים חדשים, שהם גרגירים

זעירים לעומת הררי התורה שהעמיד בעבר – ומה תועלת תצמח מהם לעומת מה שאיבד?!

אך רבי עקיבא לא התיימש, האפשרות של ייאוש כלל לא הייתה קיימת בעולם המושגים שלו! הוא קם מתוך ההריסות, הלך ל"רבותינו שבדרום" ולימד חמישה תלמידים חדשים. אך מה הם חמישה תלמידים לעומת עשרות אלפי התלמידים שהיו לו קודם לכן?!

ואולם, צדק רבי עקיבא בדרכו. חמשת תלמידיו החדשים העמידו את התורה באותה השעה וזכו להיות אחת החוליות המשמעותיות ביותר בשלשלת מסירת תורה שבעל-פה בעם ישראל לדורות!

רבי עקיבא עשה את המוטל עליו – העמיד תלמידים הרבה, גם אחרי שהעמיד תלמידים בצעירותו וכולם אבדו לו. מתוך ניסיון חייו הוא קורא לנו: "למד תורה בילדותו – ילמוד תורה בזקנותו; היו לו תלמידים בילדותו – יהיו לו תלמידים בזקנותו", שכן, "אִינְךָ יוֹדֵעַ אִי זֶה יִכְשֹׁר – הִזֶּה אוֹ זֶה, וְאִם שְׁנֵיהֶם בְּאֶחָד טוֹבִים".

זו אפוא הדרכת אנשי כנסת הגדולה לחכמי ישראל: "העמידו תלמידים הרבה" – המשיכו להעמיד תלמידים עוד ועוד, לעולם אל תנחומו ממלאכה זו, שכן, אינכם יודעים מי מתלמידים עתיד להרים את קרן התורה בישראל ולמוסרה לדורות הבאים, ואם תצליחו בכולם – תהיה זאת הגדלת התורה והאדרתה בצורה גדולה ביותר.

ד. "ועשו סייג לתורה"

הר"ב מפרש גם את ההדרכה השלישית של אנשי כנסת הגדולה במשנתנו:

"ועשו סייג לתורה" – גדר שלא יבא ליגע באיסור תורה, כגון "שניות" לעריות ו"שבות" לשבת. דכתיב (ויקרא יח, ל): "וְשִׁמְרְתֶם אֶת מִשְׁמֶרְתִּי" – "עשו משמרת למשמרת" (יבמות כא, א).

ישנן בתורה מאות מצוות לא-תעשה, פעולות שאסרה עלינו התורה, אולם, האדם מטבעו עלול לחטוא ולהיכשל באותם איסורים, חרף אזהרת התורה. כדי להרחיק את האדם מן העבירה, הורתה לנו התורה:

"וְשִׁמְרֶתֶם אֶת מִשְׁמֶרֶתִי" – לא די לקיים את משמרת התורה, אלא צריך להוסיף משמרת למשמרת: "עשו משמרת למשמרת".

באדר"ג (פרק ב) מובאת דוגמה לסייג שעשו חכמים לדבריהם². מצד הדין, זמן קריאת שמע של ערבית הוא עד הבוקר. אולם, חכמים צמצמו את הזמן הזה וקבעו שעה מוקדמת יותר: עד חצות הלילה. מסבירים חז"ל את הטעם לתקנה זו:

אדם בא ממלאכתו, אל יאמר: "אוכל קימעה ואשתה קימעה ואישן קימעה ואחר כך אקרא קריאת שמע" – נמצא ישן כל הלילה ואינו קורא!

אלא, אדם בא ממלאכתו בערב, ילך לבית הכנסת או לבית המדרש, אם רגיל לקרות – קורא, ואם רגיל לשנות – שונה, ואם לאו – קורא קריאת שמע ומתפלל.

חכמים מכירים את נפש האדם ומתוך כך חוששים שאם יתר לו לקרוא את שמע עד הבוקר, הוא יעדיף לדחות את הקריאה לשעה מאוחרת יותר, ובסופו של דבר יתבטל ממנה לגמרי. על כן עשו חכמים סייג לדבריהם וגזרו לקרוא את שמע עד שעה מוקדמת יותר, וכך יפחת הסיכוי שאדם יתאחר בקריאתה ויבוא לבטלה לגמרי.

ובאמת, אנו רואים שחז"ל תיקנו סייגים רבים להרבה ממצוות התורה ואיסוריה. בזכות סייגים אלו, אנו ניצלים מפגיעה במצוות התורה.

ה. קיום התורה

מה ראו אנשי כנסת הגדולה להציב דווקא את שלוש ההדרכות הללו? האם אין הדרכות חשובות יותר מאלו או הדרכות השוות להן בחשיבותן?

בפירושו של הר"ב למשנה נוכל למצוא תשובה גם לכך:

"הם אמרו שלשה דברים" – הרבה דברים אמרו, אלא שלשה דברים הללו אמרו שיש בהם **קיום התורה**.

2. הדין מובא גם בגמרא, מסכת ברכות (ד, ב).

אנשי כנסת הגדולה אמרו עוד דברים רבים, כמובן, אך שלושת הדברים הללו אינם דברי מוסר רגילים, יש בהם כדי לקיים את התורה כולה ולכן דווקא הם מוזכרים במשנתנו בשמם.

אחרי שבעים שנות גלות בבל הגיעו ישראל ארצה להקים את בית המקדש השני. באותו זמן, מצבם הרוחני של ישראל היה ירוד מאוד, כמתואר בספר עזרא ונחמיה. חכמי אותו דור הבינו שעליהם לפעול לשינוי המצב הרוחני בעם.

לשם כך ריכז עזרא הסופר את חכמי דורו במוסד שהקים: "כנסת הגדולה", ומוסד זה עסק שנים רבות בחיזוק התורה בעם ישראל. נזכור כי אנשי כנסת הגדולה הם שקבעו את הספרים שיוכלו בתנ"ך, הם גם שתיקנו לראשונה את נוסח התפילה הקבוע וחיידשו עוד תקנות רבות להעמדת התורה בישראל.

שלוש ההדרכות במשנתנו שהובאו בשם אנשי כנסת הגדולה שייכות לעצם מהותו ותפקידו הגדול והייחודי של המוסד הזה – העמדת התורה וקיומה:

"הוו מתונים בדין" הכרחי לקיום התורה משום שאם אין לדיין או לפוסק אורך רוח לשמוע את המקרה שלפניו, לנתח אותו ולשקול את כל פרטיו כראוי, הרי שלא יוכל להוציא פסק דין כראוי. באופן זה, פסק הדין שיצא יהיה שגוי, והתורה תופיע משובשת וחסרה.

"העמידו תלמידים הרבה" – התורה מופיעה בעולם דרך לומדיה ומקיימיה. על כן, ככל שירבו תלמידים – כך תרבה הופעת התורה. ועוד, ככל שיש לומדי תורה רבים יותר, כך מופיעים יותר ויותר גוונים של התורה שהרי דרך כל לומד מופיע פן אחר של התורה. ועוד, כפי שלמדנו מרבי עקיבא, ריבוי תלמידים מאפשר את שימור התורה גם ברגעי משבר, אף אם חלק מהלומדים יאבדו, חלילה.

"עשו סייג לתורה" – כדי שאנשים לא יבטלו את דברי התורה, יש צורך בתיקון סייגים המרחיקים אותם מן העבירה.

1. קיום האדם

שלוש ההדרכות של אנשי כנסת הגדולה מסייעות גם לקיום האדם, בהיותן מכוונות לתיקונו משלושה כיוונים:

"הוו מתונים בדין" – עלינו להיות סבלנים כלפי כל אדם, להיות מתונים, להקשיב בנחת ולא למהר לשפוט אותו. הדרכה זו מכוונת אותנו להיות זהירים בתחום שבין אדם לחברו.

"עשו סייג לתורה" – התורה היא כה קדושה וחשובה לנו ולכן איננו מסתפקים רק בשמירת ציוויה בלבד, אלא גוזרים על עצמנו גזרות וסייגים כדי להיות בטוחים שחלילה חלילה לא נגיע לעבור על פרט אחד מפרטיה. הדרכה זו מלמדת אותנו להישמר בתחום שבין אדם למקום.

"העמידו תלמידים הרבה" – התורה בונה את האדם. חז"ל אומרים (סנהדרין צט, ב) ש"כל המלמד את בן חברו תורה – מעלה עליו הכתוב כאילו עשאו" וכן: "כאילו עשאו לעצמו". מסביר המהרש"א בחידושו לגמרא:

כי טרם היותו יודע דרכי התורה – מותר אדם מן הבהמה אין, ובידיעתו דרכי התורה תיבדל יצירתו מכל שאר בעלי חיים ונעשה אדם – שזאת היתה תכלית בריאתו...

ושאמר: "כאלו עשה לעצמו" – הוא מוסיף בזה, שאף הוא עצמו, אפשר בתחלת למודו עם בן חברו לא היה נקרא אדם, ובלמודו עמו תוסיף לו החכמה עד אשר נפשו נעשית נפש אדם.

מעין זה העיד על עצמו רבי חנינא בגמרא (תענית ז, א): "הרבה למדתי מרבתי, ומחבירי יותר מרבתי, ומתלמידי יותר מכולן". כלומר, העמדת תלמידים מועילה גם למלמד עצמו, שכן, באמצעות תלמידיו הוא מתחדד ומעמיק.

נוסף על כך, אומרים חז"ל (סנהדרין קה, ב): "בכל אדם מתקנא, חוץ מבנו ותלמידו". אדם אינו מתקנא בבנו ותלמידו מפני שהם חלק ממנו, ההצלחה שלהם היא הצלחתו, הצמיחה שלהם היא צמיחתו. הבנים והתלמידים הם מה שנשאר מהאדם בעולם הזה אחר לכתו, ולכן

העמדת תלמידים בונה את האדם³. הדרכה זו מכוונת אותנו אפוא בתחום **שבין אדם לעצמו**.

העמדת התלמידים היא גם הבסיס לשני התחומים האחרים, שכן, בלימוד תורה אדם גם עושה חסד עם תלמידיו ומקיים בכך את התחום שבין אדם לחברו וגם מרבה את התורה עצמה בעולם ומקיים בכך את התחום שבין אדם למקום. לפי זה, "העמידו תלמידים הרבה" הועמד בין שתי ההדרכות האחרות משום שהוא הבסיס שלהן⁴.

ז. הרוצה להיות חסיד

הגמרא (בבא קמא ל, א) מעלה שלוש הדרכות מה צריך אדם לקיים כדי להגיע למעלת החסידות:

א. "מילי (-דברי) דנזיקין".

ב. "מילי דאבות".

ג. "מילי דברכות".

המשמעות המקורית והעיקרית של המושג חסידות היא עבודת ד' לפנים משורת הדין, שהיא עבודת ד' ברמה הנעלה ביותר.

המהרש"א, בחידושי האגדות שלו לגמרא, מסביר כיצד שלושת הדברים הללו מביאים את האדם לידי חסידות. הוא פותח ומקדים שמעשיו הטובים של האדם מתחלקים לשלושה תחומים: טוב **לשמיים**, טוב **לבריות** וטוב **לעצמו** – שלושת התחומים שהזכרנו לעיל. כל אחת מהשיטות בגמרא מכוונת לתחום אחר:

3. חז"ל עומדים על כך "שהתלמידים קרויים **בנים**" (ספרי דברים, לד). המילה "בן" היא מלשון בניין, כאמור (ברכות סד, א): "אל תקרי בניך אלא **בונין**"; "ודע כי לשון 'בן' הוא בכל מקום לשון **בנין**, לפי שהבן הוא בנינו של אביו" (גור אריה, בראשית ה, כח).

4. עוד בעניין סדר ההדרכות במשנה והקשר בין משנתנו למשניות הבאות ראה בסוף השיעור למשנה ב.

"מילי דנזיקין" – כנגד "טוב לבריות". "נזיקין" – הכוונה לכל החלק העוסק בעניינים שבין אדם לחברו, שעניינו העיקרי הוא ההימנעות מפגיעה בזולת.

"מילי דאבות" – כנגד: "טוב לעצמו". מסכת אבות באה ללמד את האדם איך לתקן את מעשיו ולהיות אדם בעל מידות טובות יותר.

"מילי דברכות" – כנגד "טוב לשמים". מסכת ברכות עוסקת בקשר הישיר של האדם לקונו – בברכות ובתפילות, שדרכן אדם מתקשר ומתחבר לבוראו.

יוצא אפוא ששלוש השיטות בגמרא משלימות זו את זו, כל אחת מהן מכוונת לתחום אחר, וכולן יחד מביאות את האדם לעבודת ד' הנעלה ביותר – החסידות האמיתית. וכאמור, אלו גם שלושת התחומים שאנשי כנסת הגדולה מכוונים אליהם במשנתנו.

ח. חלקי הנפש

רחמ"ו, בפירושו למשנתנו, מוסיף ששלוש ההדרכות במשנתנו מכוונים גם כנגד שלושת חלקי הנפש של האדם: "נפש", "רוח" ו"נשמה".

לכל אחד מחלקי הנפש ישנו ביטוי אחר באדם. ה"נפש" מתבטאת **במעשה**, שנאמר (ויקרא יח, כט): "הַנְּפֹשׁוֹת הָעֹשֹׂת", וכן (שם כג, ל): "הַנְּפֹשׁ אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה"; ה"רוח" מתבטאת **בדיבור**, כאמור (ש"ב כג, ב): "רוח ד' דָּבַר בִּי" ו"רוח שְׁפָתַי" (ישעיהו יא, ד); וה"נשמה" מתבטאת **במחשבה**.

כל אדם נדרש לתקן את שלושת חלקי נפשו. אנשי כנסת הגדולה, שבאו בדבריהם להורות לאדם לתקן את עצמו, מייחדים כל הדרכה לחלק אחר של הנפש:

"הוו מתונים בדין" הוא תיקון ה"נשמה", **המחשבה** – להעמיק בעומקה של הלכה, להוציא הדין לאמיתו. אדם לוקח את כוח המחשבה שלו ורוותם אותו במלוא עוצמתו לעבודת ד'.

"העמידו תלמידים הרבה" – כנגד ה"רוח", **הדיבור**, שהרי הלימוד נעשה בעיקר באמצעות הדיבור. אדם אוהז בכוח הדיבור שלו ומשתמש בו לעבודת ד'.

”ועשו סייג לתורה” – כנגד ה”נפש”, המעשה. אדם מתגבר על הכוחות המעשיים שלו, מסייג אותם, וכך מטה אותם לעבודת ד’.

אנשי כנסת הגדולה באו לתקן את עם ישראל, להעמיק בו את החיבור לתורה אחר גלות של שבעים שנה. כדי לעשות זאת, הם מדריכים את בני דורם לתקן את עצמם בכל חלקי נפשם, הבאים לידי ביטוי בכל התחומים השייכים לחיי אדם. ומתוך שכל אדם ואדם מתקן את הנפש האישית שלו, הולך העם כולו ונהיה טוב ומתוקן.